

УДК 34(477)(092)

Кривицький Ю. В. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА В. В. КОПЕЙЧИКОВА

Розглянуто проблемні питання правової реформи в науковій спадщині академіка В. В. Копейчикова. Висвітлено основні підходи до визначення ним правової реформи, а також перспективні напрями осмислення її теоретичного контексту. Проаналізовано переконання вченого щодо сутності правової реформи та визначено їх місце в комплексі наукових знань у цій сфері.

Ключові слова: В. В. Копейчиков, теоретико-правові погляди, наукова школа, реформа, правова реформа.

В умовах здійснення правової реформи та становлення національної правової системи значущості набуває розв'язання проблем правової доктрини, ідей і поглядів науковців, які безпосередньо пов'язані з формуванням змісту й напрямів розвитку юридичної науки [1, с. 7]. Так, серед плеяди відомих вітчизняних науковців-правознавців чільне місце посідає постать Володимира Володимировича Копейчикова (17 листопада 1923 року – 9 червня 2002 року), доктора юридичних наук, професора, члена Академії правових наук України (1993–2002 роки) [2, с. 9], заслуженого діяча науки і техніки України, талановитого педагога, засновника наукової школи з вивчення проблеми прав людини та їх забезпечення в діяльності правоохоронних органів [3, с. 10].

З метою увічнення пам'яті видатного вченого, популяризації його наукового доробку і заохочення науковців рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ (НАВС) України від 30 вересня 2003 року було запроваджено проведення щорічного конкурсу імені В. В. Копейчикова на кращу наукову роботу для молодих учених. Кафедра теорії держави та права НАВС традиційно організовує наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Копейчикова (у 2016 році – шості поспіль). Водночас ад'юнкт кафедри історії держави та права НАВС

О. Г. Капічон під науковим керівництвом кандидата історичних наук, доцента В. С. Калиновського здійснює підготовку дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії на тему «Історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова». До вшанування пам'яті зазначеної постаті шляхом організації наукових заходів активно долучається також прогресивна наукова громадськість інших українських вишів, передусім Львівського національного університету імені Івана Франка та Національного університету «Одеська юридична академія» [4, с. 3].

Вітчизняне державоправотворення, що триває протягом останніх десятиліть, є динамічним, складним і суперечливим процесом. Нині наявні всі підстави вважати, що набуття Україною ознак демократичної, соціальної, правової держави виявилось набагато складнішим, ніж очікували. В умовах підвищеного суспільного попиту на реформи подальша трансформація правової системи України постає одним із першочергових завдань. Важливим етапом для його розв'язання є ґрунтовне розроблення теорії правової реформи як комплексного наукового міждисциплінарного напрямку пізнання загальних закономірностей зміни (перетворення) права та держави в перехідні періоди їхнього розвитку.

У цьому контексті актуальності набуває питання вивчення державно-правових поглядів академіка В. В. Копейчикова, зокрема на правову реформу як складову демократичної трансформації українського суспільства, що й становить мету цієї статті. Для успішної реалізації означеної цілі необхідно виконати такі завдання: дослідивши сферу освітньо-наукової та законодавчо-консультативної діяльності В. В. Копейчикова, визначити чинники, які зумовили виокремлення проблематики правової реформи у сфері його наукових інтересів; проаналізувавши основні підходи до розуміння правової реформи, окреслити перспективні й дискусійні напрями вивчення теоретичного образу останньої; осмислити переконання В. В. Копейчикова щодо природи правової реформи та визначити їхнє місце в комплексі наукових знань у цій сфері.

Теоретико-методологічним підґрунтям статті є наукові праці В. В. Копейчикова та його учнів (С. Д. Гусарєва, А. М. Колодія, В. С. Шилінгова), присвячені проблематиці правової реформи, а також бібліографічні та наукові розвідки про нього, передусім

О. М. Джужі, В. С. Зайця, О. Г. Капічон, В. В. Коваленка, М. М. Пендюри, О. Д. Тихомирова та ін. Водночас історіографія вивчення загальнотеоретичних аспектів природи правової реформи охоплює дослідження таких учених, як В. Д. Горобець, Ю. Д. Дімітров, В. М. Кампо, В. В. Лемак, Я. І. Ленгер, Б. В. Малишев, Н. Р. Нижник, В. Ф. Опришко, П. М. Рабінович, Р. А. Рябцев, М. Ф. Сафін, В. М. Селіванов, В. І. Шакур, О. І. Ющик та ін.

В освітньо-науковій сфері В. В. Копейчикова знають як видатного ученого, педагога, талановитого організатора наукової діяльності, одного з провідних вітчизняних фахівців у галузях теорії держави та права, конституційного права тощо. Академік успішно працював над розв'язанням різних державно-правових проблем, проте найбільший внесок здійснив у розроблення таких теоретико-правових і конституційно-правових питань, як права людини, конституційний механізм захисту прав, забезпечення правового статусу особи в діяльності правоохоронних органів, правова держава, механізм держави, громадянське суспільство, місцеве самоврядування, конституційний процес в Україні, перспективи та шляхи інтеграції України у світовий та європейський правовий простір. Науковий доробок ученого збагатив юридичну науку, здобувши широке визнання як в Україні, так і за її межами. Його праці характеризуються ґрунтовністю, новизною порушених проблем та оригінальністю їх розв'язання. Ураховуючи науковий досвід і визнаючи дослідницький потенціал доробку створеного В. В. Копейчиковим творчого колективу фахівців із теорії держави та права в Українській академії внутрішніх справ, рішенням Президії Академії правових наук України у 1995 року вченого було призначено головою координаційного бюро Академії правових наук України з проблем теорії держави та права, вчень про державу та право, а Українську академію внутрішніх справ – визнано провідною установою щодо координації досліджень із цього напрямку.

Значним є внесок дослідника і в розроблення чинного законодавства, удосконалення практики його реалізації. Він був активним учасником нормотворчої діяльності зі створення вітчизняної системи законодавства, зокрема щодо підготовки проєктів Конституції України, законів України «Про міліцію», «Про державну службу» тощо. Ідеї, викладені й аргументовані в

його теоретичних працях, було використано під час підготовки низки державно-правових програм і законодавчих актів [5, с. 9]. Упродовж тривалого періоду В. В. Копейчиков був членом Консультативної ради з питань державного будівництва і правової політики Верховної Ради України, науковим консультантом Президента України з питань державного будівництва (1995–1998). За час багаторічної та плідної науково-педагогічної діяльності академік започаткував наукову школу прав людини та їх забезпечення в діяльності правоохоронних органів НАВС, яка стала відома не лише завдяки його науковим працям, а й науковим доробкам учнів (В. В. Бородин, Ю. А. Ведерников, Є. О. Гіда, С. Д. Гусарев, Н. В. Заяць, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, Л. П. Самофалов, О. Д. Тихомиров, О. В. Цельєв, В. С. Шилінгов та ін.) [3, с. 19].

Таким чином, факторами, які зумовили долучення проблематики правової реформи до сфери наукових інтересів В. В. Копейчикова, можна вважати, по-перше, тематичну (категоріальну) близькість поняття правової реформи до попередніх основних розробок ученого, передусім механізму держави, конституційного процесу, прав людини; по-друге, безпосередню участь науковця в державотворчих і правотворчих процесах під час першого етапу реформаційних зрушень після здобуття Україною незалежності.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі представлено різні точки зору щодо природи правової реформи. Так, на думку П. М. Рабіновича, реформа правової системи України – це здійснювані державою (або завдяки її впливу) якісні зміни соціальної спрямованості, сутності, змісту і структури законодавства та інших складових зазначеної системи. З огляду на ці елементи, окремими об'єктами реформування можна вважати:

- закони України та інші підзаконні нормативно-правові акти щодо їхнього змісту, а також юридично-технічних властивостей;
- державні органи та інші інституції України, покликані встановлювати або застосовувати й реалізовувати юридичні норми;
- правозастосовну і правореалізаційну (правоохоронну) діяльність державних органів та інших інституцій;
- правосвідомість населення, зокрема державних службовців;
- професійну та загальногромадянську правову освіту, юридичну науку [6, с. 18–19].

Водночас В.Д.Горобець визначає правову реформу як якісне оновлення та вдосконалення законодавства, практики його застосування, підвищення ролі й значущості судової влади, суду, правоохоронних органів, досягнення необхідного рівня правової культури, що покликані сформуванати засади правової держави. Складовими поняття правової системи є правові доктрини, норми й інститути права, процеси правотворення та правореалізації. З огляду на це, учений обґрунтовує позицію, згідно з якою правова реформа постає передусім реформою законодавства, спрямованою на забезпечення верховенства права в усіх сферах життя суспільства, зміцнення механізму підтримання правопорядку. Для реалізації цього процесу необхідно кардинально переглянути, кодифікувати та систематизувати чинне законодавство. Правова реформа, з одного боку, є передумовою якісної зміни суспільства, оскільки від неї залежить законодавче забезпечення реалізації інших реформ, а з іншого – частиною цього перетворення [7, с. 4–8].

Досліджуючи правову реформу як особливий соціальний феномен або спосіб перетворення (реорганізації) інститутів держави, О.І.Ющик сформулював таке визначення: правова реформа – це особливе управлінське рішення, прийняте верховною державною владою (правлячою елітою), яка змушена об'єктивно мінливими умовами функціонування державного апарату відновлювати єдність цього апарату (державної влади), оскільки зацікавлена у свідомій зміні функціонування; рішення, реалізація якого в реорганізаційній діяльності державного апарату передбачає утвердження нового режиму законності, що є ціллю здійснюваних цією владою перетворень [8, с. 70]. За твердженням О.І.Ющика, правова реформа має сенс лише як державно-правова реформа, що разом зі зміною правової «матерії» передбачає відповідні перетворення державних структур і способу їх функціонування. Таким чином, правова (державно-правова) реформа передбачає зміну законодавчих, адміністративних і правоохоронних державних інститутів, умов і порядку їх функціонування, тобто трансформацію відповідних функцій державного управління [8, с. 32–33].

У В.В.Лемака сформувалась інша позиція щодо цього питання на підставі вивчення теоретичних і практичних проблем правової реформи в Чехії та Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації. Учений інтерпретує правову

реформу як державну політику, спрямовану на системні перетворення за допомогою юридичних засобів сутності держави, її основних функцій, правових засад відносин із суспільством та окремими індивідами відповідно до принципів конституціоналізму і правової держави. Продовжуючи теоретичний аналіз, науковець виокремлює певні сутнісні ознаки правової реформи. По-перше, вона постає державною правовою політикою. По-друге, вона є реформаторською діяльністю, що відрізняє її від еволюції, з одного боку, і від революції – з іншого. По-третє, правова реформа ґрунтується на законі, тобто реалізується виключно відповідно до чинного законодавства і здійснюється переважно за допомогою юридичних засобів. По-четверте, вона органічно пов'язана з правом і праворозумінням у суспільстві. Таким чином, вектор правової реформи полягає в становленні інститутів конституціоналізму та засад правової держави, утвердженні їх у суспільстві та державі. До того ж, поняття «правова реформа» В. В. Лемак визначає через систему інших взаємопов'язаних категорій, які становлять її зміст, а саме: напрями правової реформи, її суб'єкт та об'єкт [9, с. 13].

Так, Б. В. Малишев стверджує, що категорія «правова реформа» в тому її тлумаченні, яке нині властиве практиці вітчизняного законотворення, а також є поширеним у науковій і популярній літературі, за сутністю постає вторинною кодифікацією. На його думку, правова реформа – це зміна встановлених у законах основних засад, принципів, завдань, цілей правового регулювання певних суспільних відносин, а також зумовлені цим зміни до інших положень законів і підзаконних нормативно-правових актів з метою досягнення якісно нового режиму правопорядку в зазначеній сфері. Найголовніша ознака правової реформи полягає в істотній зміні норм-цілей, норм-принципів, норм-засад правового регулювання суспільних відносин [10].

На підставі попереднього осмислення проблематики правової реформи в загальнотеоретичних і галузевих (як вітчизняних, так і зарубіжних) наукових працях можна констатувати не однастайність фахівців щодо тлумачення правової реформи, а також визначення її відмінності або тотожності з державно-правовою реформою. З огляду на це, перспективними векторами вивчення природи правової реформи є дослідження її сутності, змісту, філософії, ідеології, мети, напрямів, суб'єкта, об'єкта,

принципів, технології, ефективності, співвідношення з іншими поняттями теорії держави та права.

У цьому контексті В. В. Копейчиков і В. С. Шилінгов слушно стверджують, що одним із головних завдань правової реформи є утвердження принципу гуманізму в усіх сферах правового регулювання суспільних відносин. Не менш важливим постає також правильне трактування гуманізму, що не пов'язане ні з уседозволеністю, ні з всепрощенням і позицією «що хочу, те й роблю». Дієвим корективом забезпечення дійсно гуманної поведінки громадянина та службової особи був і залишається основоположний етичний принцип: «роби так, щоб правило твоїх вчинків могло стати правилом вчинків усіх і кожного» («стався до інших так, як ти хочеш, щоб ставилися до тебе») [11, с. 15]. Гуманізм правової реформи безпосередньо пов'язаний з гуманізмом законодавства, яке має бути прийнято у процесі реформи та є одним із найважливіших її складових. Дослідники резюмують, що гуманістичні засади правової реформи виявляються також у забезпеченні правильного співвідношення закону із системою підзаконних актів та неприпустимості його підміни цими актами, зокрема відомчими інструкціями [11, с. 16–17].

Досі є актуальними критично-об'єктивні судження В. В. Копейчикова про те, що Україну дедалі частіше згадують як «базис застою», де триває лише постійне обговорення, проте не відбувається жодних значущих реформ. Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 3 лютого 1994 року № 3917-XII лише підтверджує цей висновок. Кожна реформа повинна мати наукове підґрунтя, а реформа державного управління й поготів. Вона не може бути орієнтована на інтереси окремих осіб і груп, незалежно від їхнього соціального статусу [12, с. 27]. Далекоглядність В. В. Копейчикова в контексті цього питання вражає своєю прогресивністю. Ще на стадії розроблення проекту Конституції України науковець наполягав на ідеї створення місцевого самоврядування не як симбіозу державних органів із населенням, а як повноцінної суспільної одиниці – громади, що на законних засадах, за допомогою власних самоврядних органів розв'язуватиме нагальні проблеми та задовольнятиме інтереси й потреби місцевих жителів. Ототожнення в одній організаційній структурі самоврядних і державних начал не зможе змінити суті речей, не дасть реформам з децентралізації повноцінно запрацювати [13, с. 33].

Таким чином, у науковому доробку В. В. Копейчикова ключовими є питання правової реформи, її гуманістичної сутності, принципів, зокрема науковості. Ці напрацювання академіка становлять теоретико-методологічну базу для подальшого ґрунтовного опрацювання природи правової реформи.

На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків:

1. Охоплення проблематики правової реформи сферою наукового інтересу видатного вченого В. В. Копейчикова зумовлено тематичною (категоріальною) близькістю поняття правової реформи та основних напрямів наукових досліджень академіка, передусім механізму держави, конституційного процесу, прав і свобод людини та громадянина, а також безпосередньою його участю в державотворчих і правотворчих процесах під час першого етапу реформаційних зрушень після здобуття Україною незалежності.

2. Аналіз проблематики правової реформи в загальнотеоретичних і галузевих наукових працях дає змогу констатувати відсутність єдиного загальноприйнятого тлумачення сутності правової реформи, її відмінності або тотожності з державно-правовою реформою. Таким чином, перспективними векторами осмислення природи правової реформи є вивчення її сутності, змісту, філософії, ідеології, мети, напрямів, суб'єкта, об'єкта, принципів, технології, ефективності, співвідношення з іншими поняттями теорії держави та права тощо.

3. У науковій спадщині В. В. Копейчикова важливими є дослідження питання правової реформи, її гуманістичної сутності, принципів, зокрема науковості, та напрямів реалізації. Ці напрацювання В. В. Копейчикова формують якісно нове теоретико-методологічне підґрунтя для подальших наукових розвідок стосовно природи правової реформи, що можна підтвердити науковими розробками правової реформи учнів академіка. Серед них варто назвати праці А. М. Колодія щодо визначення принципів права і конституційної реформи та С. Д. Гусарєва, присвячені осмисленню теоретичних і методологічних аспектів юридичної діяльності. Потрібно наголосити, що В. В. Копейчиков, крім окремих аспектів правової реформи, осмислював юридичні питання реформаційних зрушень в інших інститутах суспільної дійсності, зокрема перетворення у сфері середньої та вищої освіти [14, с. 48], господарській галузі [15] тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція. – 976 с.
2. Академія правових наук України : довідник. – Вид. 3-тє, переробл. та доповн. – Київ : Ін Юре, 2008. – 302 с.
3. Наукові школи Національної академії внутрішніх справ : довідник / [уклад. : О. М. Джу́жа, Є. М. Бодю́л, А. В. Ромашко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джу́жі. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – 172 с.
4. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали міжнар. щоріч. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студ., присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (Одеса, 17–18 листоп. 2012 р.) / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 294 с.
5. Копейчиков В. В. Наукова школа прав людини та їх забезпечення в діяльності правоохоронних органів / упоряд.: М. М. Пендюра, С. Д. Гусарев, В. С. Заяць та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2008. – 34 с.
6. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи в Україні: до характеристики вихідних засад / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 15–24.
7. Горобец В. Д. Правовая реформа в Российской Федерации: состояние и перспективы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Горобец Виктор Дмитриевич. – М., 1992. – 19 с.
8. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні : монографія / О. І. Ющик. – Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. – 192 с.
9. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Лемак Василь Васильович. – Харків, 2003. – 40 с.
10. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія / Б. В. Малишев. – Київ : Дакор, 2012. – 364 с.

11. Копейчиков В. Гуманістичні засади правової реформи: в чому їх суть? / В. Копейчиков, В. Шилінгов // Радянське право. – 1990. – № 6. – С. 15–18.

12. Копейчиков В. В. Проблема самоврядування і її розв'язання в західних демократіях і в Україні: лекція / В. В. Копейчиков. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 32 с.

13. Капічон О. Г. Ідеї академіка В.В. Копейчикова в децентралізації місцевого самоврядування України / О. Г. Капічон // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Ліра-К, 2015. – С. 32–34.

14. Копейчиков В. В. Права человека: мифы и реальность / В. В. Копейчиков. – Киев : Высш. шк., 1987. – 88 с.

15. Копейчиков В. В. Правові питання господарської реформи / В. В. Копейчиков, О. А. Пушкін // Проблеми правознавства. – 1968. – Вип. 10. – С. 46–54.

Стаття надійшла до редколегії 06.01.2017
